

De Mouvement de la Population et de l'Etat Civil (1841-1976)

Een schatkamer voor historische demografie in België

Marij Preneel, archivaris Algemeen Rijksarchief

De Mouvement de la Population et de l'État Civil (kortweg: Mouvement) vormt, samen met de veel bekendere volkstellingen, de tweede pijler van de negentiende-eeuwse bevolkingsstatistiek. De Mouvement en de volkstellingen zijn ongeveer even oud. Terwijl de volkstellingen een statische dwarsdoorsnede geven van de bevolking in één bepaald jaar, geeft de Mouvement een dynamisch beeld van de verschuivingen, jaar na jaar, in de samenstelling van de bevolking. Daarbij gaat het niet alleen om aantallen geboorten en overlijdens, maar ook over doodsoorzaken, tweelingen, echtscheidingen, migratie en nog veel meer. Net als de volkstellingen, bevat de Mouvement cijfers tot op het niveau van de gemeente. En dat maakt de bron heel bijzonder.

De Belgische Mouvement omvat 717 registers met bevolkingscijfers die de hele periode tussen 1841 en 1976 overspant. Tot 2001 zat de schat verborgen in de kelder van het Nationaal Instituut voor de Statistiek aan de Leuvenseweg in Brussel. In dat jaar werden de registers vanuit het N.I.S. overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief in Brussel. De overdracht naar het Rijksarchief was een eerste, belangrijke stap in de opgraving van de schat. Het afgelopen decennium ontdekten onderzoekers de Mouvement, zoals Isabelle Devos (UGent), Anne Winter (VUB) en Thierry Eggerickx (UCL). Dat is goed, maar onvoldoende voor een bron van dit formaat: een unieke reeks data over de bevolking, die andere Europese landen ons benijden.

Het feit dat het om papieren registers gaat, stuk voor stuk unieke exemplaren, maakt dat dit een uiterst kwetsbare bron is. De 717 registers, 14.000 tabellen of 376.560 pagina's, zijn daarom integraal gedigitaliseerd. Sinds 1 mei 2016 kan iedereen ze consulteren op de website van het Belgische Rijksarchief. Op die manier is

deze Belgische schat definitief uit de vergetelheid gehaald en is ze toegankelijk voor alle geïnteresseerde onderzoekers in binnen- en buitenland.

BELGIË KOPLOPER IN BEVOLKINGS-STATISTIEK

Hoewel de Mouvement en de volkstellingen geen 'Belgische' uitvinding zijn – de eerste Mouvements werden opgemaakt in Zweden en in Oostenrijk in het midden van de achttiende eeuw – is het duidelijk dat deze twee vormen van bevolkingsstatistiek zich in België in de negentiende eeuw het meest ontwikkelden. Na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 profileerde België zich met Adolphe Quetelet immers als een van de koplopers op het vlak van demografische statistiek in Europa. Onderzoekers van vandaag kunnen de vruchten plukken van zo veel negentiende-eeuwse statistische ijver.

De originele registers van de Mouvement de la Population et de l'Etat Civil in het magazijn van het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Sinds 1 mei 2016 kan men ze integraal online consulteren op de website van het Rijksarchief. (foto: ARA)

Bevolkingsstatistiek staat of valt met een goede registratie van bevolkingsgegevens in de gemeenten. Die bevolkingsregistratie was in het negentiende-eeuwse België al behoorlijk performant. Naarmate de bevolkingsregistratie in de Belgische gemeenten juist en gedetailleerder werd, nam ook het aantal tabellen in de Mouvement toe. De Belgische Mouvement put data uit volgende gemeentelijke registers (in chronologische volgorde):

- registers van de burgerlijke stand (sinds 1796): geboorte, huwelijk, overlijden;
- bevolkingsregisters (sinds 1846): interne en externe migratie;
- register doodgeborenen (1849-1867);
- doodsoorzakenregister (sinds 1851) / officiële nomenclatuur doodsoorzaken (sinds 1867);
- registers van vertrek (sinds 19/11/1866);
- registers van aankomst en vertrek (sinds 30/12/1900);
- vreemdelingenregister (sinds 13/08/1933).

De gegevens voor de Mouvement werden vanuit de gemeentelijke registers ingezameld volgens een getrappt systeem. De gemeentelijke overheid vulde elk jaar een modelformulier in met de voornaamste gegevens. Die modelformulieren werden ingezameld door de arrondissementscommissarissen (voor de plattelandsgemeenten) en de provinciegouverneurs (voor de steden). Zij maakten ze op hun beurt over aan de Commission Centrale de Statistique. Medewerkers van de Commission telden de totalen en schreven de cijfers over in de registers van de Mouvement. Het resultaat mag er zijn: één centrale reeks van 717 registers met zowat 14.000 tabellen voor heel België.

Tussen 1841 en 1850 werden de registers jaarlijks integraal gepubliceerd. Vanaf 1851 werd de integrale publicatie stopgezet. Voor de periode tussen 1852 en 1885 zijn er handgeschreven basisregisters met cijfers van de burgerlijke stand en de bevolking, maar niet alle registers zijn even goed bewaard. Tabellen ontbreken en cijfers zijn onleesbaar zodat het niet vanzelfsprekend is om een stabiele cijferreeks uit de registers te puren.

Bijzonder interessant is het verschijnen van de eerste tabel met doodsoorzaken vanaf 1852.

Vanaf 1886 werden de tabellen uitgebreid. Gedurende een periode van 74 jaar, tot 1959, bleef de inhoud stabiel. De rijkdom van de Mouvement als bron toont zich via onderstaand lijstje van de tabellen in 1886:

1. *Relevé général du mouvement de la population de résidence habituelle, dite de droit en 1886* (basistabel 'Bevolking');
2. *Immigrations en 1886 / Émigrations en 1886* (personen geboren in België/geboren in het buitenland; indeling volgens land van herkomst en beroeps categorie);
3. *Relevé général du mouvement de l'état civil en 1886* (basistabel 'Burgerlijke stand');
4. *Relevé mensuel des mariages, naissances, décès, mort-nés et autres enfants présentés sans vie* (aantal huwelijken, geboorten, overlijdens en doodgeborenen per maand);
5. *Age des décédés (non compris les morts-nés et autres enfants présentés sans vie en 1886)* (leeftijd bij overlijden; in totaal 55 verschillende leeftijdscategorieën);

Overzichtstabel van de doodsoorzaken in België (1852). Waarschijnlijk de oudste statistiek van de doodsoorzaken in ons land. (Collectie Mouvement)

6. *Statistique spéciale des morts violents en 1886* (vier categorieën: moorden, zelfmoorden, ongevallen en 'cas douteux'; per categorie telkens onderscheid tussen 18 doodsoorzaken);
7. *Statistique spéciale des suicides* (leeftijd, geslacht, burgerlijke staat en beroep van de zelfmoordenaar);
8. *Cadre supplémentaire. Causes des décès en 1886* (doodsoorzaken).

DEMOGRAFISCHE DATA ONLINE

In 1960 kreeg de Mouvement een facelift. De klassieke registers met manueel ingevulde tabellen maakten plaats voor computerlistings. Vanaf 1964 werd ongeveer veertig procent van de data weergegeven onder de vorm van gecodeerde, ingebonden computerlistings. En ook inhoudelijk waren er verschuivingen. De nadruk lag op migratie en de gegevens daalden niet steeds meer tot het niveau van de gemeenten af. Dat de Mouvement afslankte na de Tweede Wereldoorlog is logisch. Het aandeel van gepubliceerde cijfers van de Mouvement nam toe, net als de internationale invloed op de inzameling van demografische data. De internationale samenwerking en de standaardisatie van de demografische methodes had ook effect op de data-inzameling van het N.I.S. Zo werd vanaf 1972 de A-lijst met doodsoorzaken van de Wereldgezondheidsorganisatie gebruikt.

De Belgische Mouvement (1841-1976) is ontegensprekelijk een bijzonder rijke bron voor de historische demografie. Ze bevat een schat aan gedetailleerde bevolkingscijfers tot op het niveau van de gemeenten voor een lange periode. De stabiliteit van de tabellen is ideaal voor *long-term research*. De Mouvement is het resultaat van een doorgedreven registratie van bevolkingscijfers die onder impuls van Quetelet vanaf de jaren 1830 in elk van de 2.600 Belgische gemeenten gebeurde. Hoewel de registratie in de gemeenten verre van perfect was, verbeterde ze in de negentiende en twintigste eeuw dankzij de uitbouw van de ambtenarij, de technische vooruitgang en de rationalisering. Het resultaat is één centrale reeks van 717 registers voor heel België, met in totaal 14.000 tabellen propvol bevolkingscijfers. De Mouvement is tot nu toe relatief weinig gebruikt voor historisch-demografisch onderzoek, onder meer omdat de papieren registers te kwetsbaar zijn voor onderzoek

op grote schaal. Nu ze zo goed als integraal online staan, kunnen ze verder ontgonnen worden.

AAN DE SLAG

Sinds 1 mei 2016 kan men de 717 registers van de Mouvement consulteren op de website van het Belgische Rijksarchief – een klein deel moet nog gerestaureerd en gedigitaliseerd worden. Let wel: u moet ingelogd zijn om de beelden te kunnen raadplegen. Zo vindt u de tabellen terug: www.arch.be > Home page > LOGIN > Zoekmotors > Zoeken naar archieven > Zoekterm: 'Mouvement de la Population' > Nationaal Instituut voor de Statistiek. Beweging van de burgerlijke stand en loop der bevolking, 1841-1976 > Archief-inventaris (beschikbare jaren) / Archiefbestanddelen / Gedigitaliseerde archiefdocumentenLink: https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/index/zoekterm/mouvement+de+la+population/eadid/BE-A0510_004393_005475_DUTBeredeneerde bibliografie

De cijfers van de Mouvement zijn geheel of gedeeltelijk uitgegeven: *Statistique de la Belgique. Population: mouvement de l' état civil pendant l'année 1841-1849*. (integrale publicatie). Een samenvatting van de cijfers uit de periode 1831-1840 vindt men terug in de publicatie van de cijfers van 1842. Na 1851 werden de belangrijkste cijfers uit de Mouvement gepubliceerd in diverse uitgaven van de Commission Centrale de Statistique, later het Institut National de Statistique/Nationaal Instituut voor de Statistiek, zoals *Bulletin de la Commission Centrale de Statistique, Documents Statistiques en Annuaire Statistique du Royaume*. De cijfers van de Mouvement van het jaar 1900 werden integraal gepubliceerd: *Statistique du mouvement de la population et de l' état civil en 1900* (Brussel 1904; ook verschenen in: *Bulletin de la Commission centrale de statistique* 17 (1904) 1-944).

LITERATUURSUGGESTIES

- N. Bracke, *Een monument voor het land: overheidsstatistiek in België, 1795-1870* (Gent 2008).
- N. Bracke en E. Vanhaute, *Opsporing en ontsluiting van historische statistieken in België (1800-1960)*, (Gent 2005). Deze publicatie biedt een goed overzicht van alle beschikbare statistieken in ons land tot 1960.
- R. Costa, 'Richesses et limites du Mouvement de la Population et de l'État civil pour l'étude démographique des zones rurales en Belgique. L'exemple de la nuptialité de 1886 à 1913', *Espace Populations Sociétés*, (2014)
- M. Poulain en A. Herm, 'Le registre de population centralisé, source de statistiques démographiques en Europe', *Population*, 68 (2013) 215-247.
- M. Preneel, 'Over levendgeboren onwettige meerlingen in Wortel, Luikse emigratie naar Argentinië en epidemische meningitis in Zedelgem: de Mouvement de la Population et de l'État Civil: een nauwelijks ontgonnen bron voor historische demografische statistiek in België' in: T. Eggerickx en J.-P. Anderson (red.), *Histoire de la population de la Belgique et de ses territoires* (Louvain-la-Neuve 2010) 73-81.
- S. Vrielinck, 'De macht van het getal. Een statistische kritiek van de bevolkingsstatistieken in België, 1801-1976', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 42 (2013) 74-113.